

УДК 343.98

Л.В. Гаврилюк

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ШАХРАЙСТВА

В статті проаналізовано поняття криміналістичної характеристики злочину в цілому та криміналістичної характеристики шахрайства, як окремого виду злочину. Розглянуто структурні елементи криміналістичної характеристики шахрайства та їх взаємозв'язок із розслідуванням даного виду злочину.

Ключові слова: *шахрайство, криміналістична характеристика злочину, криміналістика, елементи криміналістичної характеристики злочину, власність.*

В статье проанализированы понятия криминалистической характеристики преступления в целом и криминалистической характеристики мошенничества, как отдельного вида преступления. Рассмотрены структурные элементы криминалистической характеристики мошенничества и их взаимосвязь с расследованием данного вида преступления

Ключевые слова: *мошенничество, криминалистическая характеристика преступления, криминалистика, элементы криминалистической характеристики преступления, собственность.*

The article analyzes the concept of forensic characteristics of crime in general and forensic characteristics of fraud as a separate type of crime. Structural elements of criminal fraud characteristics and their relationship to the investigation of this type of crime.

Key words: *fraud, criminal offense characteristics, criminalistics, forensic characteristics of the elements of crime, property.*

Право на власність громадян гарантовано статтею 41 Конституції України. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Але, з кожним роком, в Україні злочини проти власності становлять одну із найпоширеніших і найнебезпечніших груп злочинних діянь. Шахрайство являє собою один з видів злочинів проти власності. Відповідальність за даний вид злочину передбачена статтею 190 Кримінального кодексу України. Небезпечність даного виду злочину, на нашу думку, полягає у способі вчинення злочину. В результаті шахрайських дій потерпілий – власник, особа, у віданні якої знаходиться майно, переконана в тому, що вона добровільно передає май-

но або право на майно винній особі. Така впевненість потерпілого є результатом введенням потерпілого в оману щодо правомірності передачі ним шахраю майна чи надання йому права на користування цим майном.

За даними офіційної статистики, динаміка шахрайства залишається несприятливою. За 2011 рік зареєстровано 24058 шахрайств, із них розкрито (кримінальні справи за якими закінчені розслідуванням) - 14431 [3].

Розроблення теоретичних засад розслідування окремих категорій злочинів та формування нових криміналістичних методик були і є предметом дослідження таких вчених, як Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.К. Весельського, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічова, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'яничкова, М.В. Салтевського, В.Ю. Шепітька та ін..

Питанням щодо особливостей розслідування шахрайства присвячені роботи А.Ф. Волобуєва, Т.А. Пазинич, Г.М. Спіріна, С.С. Чернявського, та ін.

Визначення та аналіз основних елементів криміналістичної характеристики шахрайства й розкриття впливу криміналістичної характеристики шахрайства на розслідування даного виду злочину є метою поданої статті.

Ознаки злочину вивчаються різними юридичними науками. Виходячи із потреб конкретної науки, характеристика злочину може бути кримінально-правовою, кримінологічною, кримінально-процесуальною, криміналістичною. Але, для об'єктивного розкриття злочину, встановлення особи злочинця та розслідування кримінальної справи важливе значення має криміналістична характеристика злочину.

Криміналістична характеристика злочинів - це заснована на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізувати процес розкриття та розслідування злочину. Автор даного визначення, розрізняє два рівні криміналістичної характеристики злочинів: типова (загальна) криміналістична характеристика злочинів - це розроблена на підставі узагальнення слідчої та судової практики сукупність відомостей про криміналістичні ознаки (особливості) певного виду чи групи злочинів, які сприяють розслідуванню; індивідуальна (одинична, окрема) криміналістична характеристика злочинів - це сукупність криміналістичної інформації, що відображає взаємопов'язані ознаки конкретного злочину.

Тобто, до найбільш суттєвих ознак криміналістичної характеристики злочинів як наукової категорії слід віднести: сукупність узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду (групи); установлення й урахування закономірних взаємозв'язків (кореляційних залежностей) між цими даними; використання цих даних і зв'язків між ними для вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [4, с. 149].

Ми поділяємо також думку Лазуренко В.І. з приводу того, що криміналістична характеристика конкретного злочину – це опис злочину, з використанням інформації, статистичних, практичних та інших даних, "спеціальних способів" документального і фактичного контролю, тощо. А криміналістичний опис конкретного злочину є основою (складовою частиною) системи типових даних конкретної справи. Криміналістична характеристика конкретного злочину має свої джерела інформації, мету і способи опису [5, с. 192].

Отже, можна зробити висновок, що значення криміналістичної характеристики злочинів (шахрайства) полягає в тому, що вона служить теоретичною базою для розроблення загальних положень і методів розкриття та розслідування злочинів, дозволяє визначити напрямок розслідування, збирати доказову інформацію, формулювати різні версії, щодо спрямування розслідування по кримінальним справам.

Одним із дискусійних в теорії криміналістичної характеристики є питання про кількісний склад елементів криміналістичної характеристики злочинів.

На думку Дуфенюк О.М. основними структурними елементами криміналістичної характеристики злочинів є: типовий спосіб готування, вчинення і приховання злочину; типова особа злочинця; типова особа потерпілого; типові час, місце, обстановка злочину; типові знаряддя та засоби; типовий предмет посягання; типова слідова картина злочину [6, с. 255].

Проаналізувавши структури криміналістичних характеристик злочину, ряд науковців (П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтєвський та ін.) виділяють елементи, які можна звести до чотирьох основних: а) предмет безпосереднього замаху; б) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; г) слідова картина в її широкій інтерпретації; д) особа злочинця [7, с. 176].

Очевидно, що для тих чи інших злочинів може бути характерним взагалі відсутність певного елемента криміналістичної характеристики. Враховуючи особливості шахрайства, як виду злочину ми вважаємо, що до основних елементів криміналістичної характеристики шахрайства необхідно

віднести: 1) спосіб готування, вчинення і приховування злочину; 2) особу злочинця; 3) особу потерпілого; 4) час, місце та обстановку вчинення злочину; 5) предмет посягання; 6) слідову картину злочину.

Вважаємо за необхідне більш детально розглянути кожний із елементів криміналістичної характеристики шахрайства.

Криміналістичне значення способу готування, вчинення і приховування шахрайства полягає в тому, що знання механізму вчинення злочину, операцій щодо його підготовки та приховування дозволяє передбачити типологію слідів та їх локалізацію на певних ділянках місця події, встановити причетність винних осіб до розслідуваного діяння.

Сучасні способи шахраювання, як і традиційні, сполучають повноструктурні способи реалізації злочинного наміру. Злочинець прагне до того, щоб потерпілий сприймав дії шахрая як законні.

Підготовку до вчинення шахрайства можна поділити на такі етапи:

1) пошук потерпілого, знайомство з ним, підтримання дружніх, довірливих стосунків, вивчення способу життя потерпілого (встановлення наявності у нього цінних речей, нерухомості, грошей);

2) створення умов для вчинення шахрайства, пошук співучасників, знайомств з працівниками органів державної влади та управління, комерційних, фінансових структур (працівники нотаріату, БП, ЖЕКів, МВС, банків), а також вчинення дій пов'язаних із викраденням або піддробкою документів, печаток, штампів, готування подальшого насильства або фізичного усунення потерпілих)[8].

Визначальним чинником діяльності шахраїв є спосіб вчинення злочину. При вчиненні шахрайства він дістає вияв у певних діях, які викликають зміни в обстановці та інших речових елементах середовища. Існують різноманітні способи шахрайства, що можуть бути класифіковані за різними ознаками. Перелік способів вчинення шахрайства не є вичерпним, так як з кожним роком з'являються нові. До найбільш розповсюджених можна віднести заволодіння державним або колективним майном, майном громадян; заволодіння грошовими коштами громадян, підприємств та установ; підміна предметів продажу, обміну і грошових коштів; продаж виробів нижчої, ніж передбачено домовленістю, якості; заволодіння предметами угоди без наміру виконати зобов'язання за договором; обрахування потерпілого при розміні грошей або при купівлі; обман під час азартних ігор, воровання чи знахарства; шлюбні афери, шахрайство у сфері страхування, туризму, у сфері нерухомості та ін.

Криміналістична характеристика особи злочинця, як і особи потерпілого являє собою систему соціально-демографічних показників (стать, вік, освіта, місце навчання, роботи, сімейний стан, судимість тощо), які дають можливість сформувати комплексний портрет особи у суспільстві, а також розподілити осіб, які вчиняють шахрайство, на однорідні масиви за певними ознаками, що мають значення для методики розслідування даного виду злочину.

Переважає більшість шахраїв досить освідченні і мають відповідні навички та вміння для обманних дій. До особистих якостей шахрая належать його хитрість, брехливість, уміння прихилити до себе оточуючих, знання способів підроблення документів. Шахраї заздалегідь обмірковують і ретельно готують свої дії, здебільшого розраховуючи на легковажність, довірливість та безпечність потерпілих.

Шахраї, які вчиняють злочин відносно власності фізичних осіб, можуть бути класифіковані на кілька типів, залежно від сфери пристосування своїх здібностей: 1) шахраї на ринку нерухомості або цінних паперів; 2) "вуличні" шахраї (питома вага осіб циганської національності); 3) шахраї, що спеціалізуються на презентації себе представниками державних, комунальних, соціальних служб, громадських організацій; 4) побутові шахраї, що використовують близькі стосунки для реалізації злочинних задумів[8]. Обираючи той чи інший спосіб обману, шахраї створюють певний імідж в уяві оточуючих людей і "працюють" у вибраному ними амплуа: "керівник солідної фірми", "щасливий власник нової квартири", "представник впливових кіл" тощо. Вони швидко пристосовуються до нових умов життя, використовують з корисною метою новачі законодавства та економіки[4, с.151].

Особливу увагу необхідно звернути на складнощі які виникають у слідчих під час розслідування шахрайств вчинених циганами. Однією із головних проблем при розслідуванні даної категорії злочину є встановлення особи злочинця. Так як більшість із циган мають, в кращому випадку, лише свідoctво про народження, що значно ускладнює ідентифікацію особи, встановлення колишньої судимості та причетності до вчинення інших злочинів.

Важливе значення в системі криміналістичної характеристики злочину мають дані про потерпілого, так як за характерними ознаками потерпілого можна простежити вибірковість (потенційних жертв) з боку шахрая.

Проведеним дослідженням Головкіним С.В. було визначено, що серед характерних ознак особи потерпілого встановлено: азарт

(56,7%), жадібність (33,5%), ритуальні забобони (22,9%), віра у щасливий випадок (21,8%), особисті комплекси (17,3%), лінь (12%), неуважність (9,3%), імпульсивність (8,6%), підвищена самовпевненість (5,4%), емоційна неврівноваженість (3,8%). Поведінка потерпілого може проявлятися у різних проявах: від повної віктимності, уразливості до впливу шахрая, нейтрального ставлення до останнього або активної протидії йому. За даними дослідження пік віктимності приходить на 30-45 років, причому жінки складають переважну більшість - 66% через властиву їм довірливість, підвищене почуття страху за близьких, забобонність, чоловіки відповідно - 34%. На те, що жертвами потерпілі ставали саме в силу віктимологічних чинників, а не через властну неграмотність, свідчить рівень освіти потерпілих: 37% з них мали вищу освіту, 22% - середню, 29% - середню спеціальну.

Нерідко стають жертвами шахрайств діти та підлітки. Потерпілі такої вікової категорії через особливості психологічного, фізичного, морального розвитку відносяться до категорії осіб з підвищеною віктимністю. Проведене дослідження засвідчило, що до таких рис належать: довірливість (95%), наївність (87%), відставання психічного розвитку від фізичного (56%), навіюваність (55%), емоційна неврівноваженість (31%), уразливість до брехні (72%) [8].

Не менш вагомими елементами криміналістичної характеристики злочину (шахрайства) є час, місце та обстановка вчинення злочину. Незважаючи на їх варіативність, визначення цих елементів відіграє важливу роль, як для розкриття та розслідування, так і для попередження шахрайства шляхом впровадження механізмів мінімізації негативних обставин, підвищення уваги потерпілого під час перебування у певній обстановці, в певний час.

Час вчинення злочину є не тільки елементом криміналістичної характеристики злочину, а й дозволяє встановлювати черговість, розвиток різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення шахрайського діяння, його протяжність у часі. Шахрайство може мати тривалий часовий період, а також складатися з кількох часових відрізків.

Місце вчинення злочину є джерелом слідів, що відображають механізм злочинної дії. На місці вчинення шахрайства під час огляду можуть бути виявлені сліди пальців, сліди взуття шахрая, покинуті ним різні предмети та ін.

Обстановка, складається з різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ і процесів, які впливають на злочинну поведінку шах-

рая. Варто зауважити, що обстановка вчинення шахрайства тісно пов'язана зі способом вчинення даного виду злочину. При вчиненні шахрайства злочинець зазвичай створює таку обстановку, яка сприяє досягненню мети заволодіння цінностями шляхом обману чи зловживання довір'ям.

Предметом посягання при шахрайстві можуть бути різні матеріальні цінності, грошові кошти, право на майно. Необхідність встановлення предмета посягання при шахрайстві полягає у визначенні його матеріальної цінності. Інформація про вартість предмета посягання є підставою для кваліфікації за відповідними частинами статті 190 КК України.

Формування доказової бази у кримінальній справі прямо залежить від якості дослідження і оцінки слідів злочинного діяння. Необхідно розрізняти матеріальні та ідеальні сліди. Матеріальні сліди найчастіше виявляються на місці готування до злочину, місці вчинення злочину, на особі злочинця, на особі потерпілого. На відміну від матеріальних, ідеальні сліди зберігаються в пам'яті людини, а тому потребують фіксації та аналізу у найкоротші терміни. Робота з цими слідами обумовлює тісний зв'язок криміналістичної методики із криміналістичною тактикою (зокрема проведенні таких слідчих дій, як допит, очна ставка, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки та обставин події).

Багатоманітність способів шахрайства обумовлює широкий спектр слідів його вчинення (отримані від потерпілого відомості про шахраїв, їх дій, залишені засоби злочину – розписки, фіктивні угоди, рахунки, особисті документи, матеріальні речі, підроблені ювелірні вироби, тощо). Ці особливості визначають специфіку слідоутворення при вчиненні шахрайства. Матеріальними слідами шахрайства можуть виступати предмети, використані для введення потерпілого у оману (документи, грошові кошти, транспортні засоби, підроблені гроші, ювелірні вироби, т.д.) [8].

Наприклад, при незаконному заволодінні житлом громадян, здебільшого сліди злочинної діяльності зберігаються в документах та їх реквізитах, вони часто містять відомості, важливі для розслідування. Ці документи використовуються для обману й введення в оману державних службовців, посадових чи матеріально відповідальних осіб.

Отже, криміналістичну характеристику злочину (шахрайства зокрема) можна визначити, як сукупність даних (стосовно способу готування, вчинення і приховування злочину, особи злочинця, потерпілого, часу, місця та обстановки вчинення злочину, предмета посяган-

ня), що тісно взаємопов'язані між собою і відіграють важливу роль при розкритті та розслідуванні різних категорій злочинів, шляхом застосування відповідних криміналістичних засобів, прийомів та методів.

Іншими словами можна сказати, що криміналістична характеристика злочину інформаційно наповнює коло конкретних обставин, які потрібно встановити по кожній окремо взятій кримінальній справі особливо на початковому етапі розслідування. Саме від того, наскільки всебічно та об'єктивно оперативні працівники та слідчі поступово встановлять всі обставини справи залежить чи буде розкритий злочин і виявлено осіб, які вчинили злочин.

Використана література:

1. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р: станом на 2 серпня 2004 р. - К.: ВЕЛЕС, 2004. - 152 с.
3. Стан та структура злочинності в Україні (2010 - 2011 рік) [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>
4. Попова І. М. Зв'язок елементів криміналістичної характеристики шахрайства у сфері обігу житла / І. М. Попова, С. С. Чернявський // Науковий вісник НАВС. - 2010. - Вип. 5(72). - С. 147 - 156.
5. Лазуренко В.І. Структурні елементи криміналістичної характеристики економічних злочинів / В.І. Лазуренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. - 2007. - № 1. - С. 294.
6. Криміналістика: навчальний посібник / За заг. ред. Є.В. Ряхіна. - Львів: ЛьвДУВС, 2010. - С. 540.
7. Біленчук П.Д., Головач В.В., Салтєвський М.В. та ін. Криміналістика: підручник / П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М.В. Салтєвський та ін.; за ред. акад. П.Д. Біленчука. - Київ : Право, 1997. - 256 с.
8. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза" / С.В. Головкін. - Х., 2008 р. - 18 с.
9. Огляд місяця події при розслідуванні окремих видів злочинів: Науково-практичний посібник / за ред. Н.І. Клименко. - К.: Юрінком Інтер, 2005. - 216 с.